

К. Ю. БУРИК

МОДЕЛІ АРАБСЬКОЇ ЛАМАНОЇ МНОЖИНИ, ЩО НЕ ДОПУСКАЮТЬ *НУНАЦІЇ*

Імена, що не допускають *нунації* — звичайного закінчення імен у неозначеному стані, у вітчизняній граматиці позначаються терміном «двовідмінкові», який, на нашу думку, є незручним, оскільки не тільки не відображає сутності позначуваного явища, а й до того ж не корелює зі своїм арабським еквівалентом — اسم غير منصرف، що перекладається як «ім'я, що не відмінюється» від арабського صرف «відмінювання». Фактично ж ці імена відмінюються (в неозначеному стані за двовідмінковим, в означеному — за тривідмінковим типом відмінювання). Арабський термін не викликає жодних протиріч, якщо враховувати, що صرف позначає (по відношенню до імен) не відмінювання за відмінками в нашому традиційному розумінні, а зміну за кінцевими флексіями невід'ємно від «танвіна». З огляду на зроблені зауваження, в даному дослідженні відносно імен вищезгаданої категорії застосовуватиметься термін «імена, що не допускають *нунації*».

Як відомо, проблема категорії імен, що не допускають *нунації*, досі не знайшла свого вирішення і залишається актуальною. Дослідження даної проблеми значно ускладнюється багатьма факторами, зокрема неоднорідністю груп імен, що не допускають *нунації*, які не видається можливим узагальнити. Дана робота присвячена одній з найбільших груп цієї категорії імен — моделям ламаної множини. Цілі дослідження — співвіднесення моделей ламаної множини, що не приймають *нунації*, з архаїчними іменними класами арабської мови та окреслення наявності спільної семантики серед імен кожної окремої моделі для подальшого встановлення закономірності у неприйнятті ними *нунації*. Це повинно наблизити нас до вирішення головної проблеми — виокрем-

лення категорії імен, що не допускають нунації та не відмінюються за традиційним типом відмінювання.

До проблеми імен, що не допускають нунації, неодноразово зверталися дослідники, тому певний час існувало кілька різних поглядів щодо неї. Найвагоміших результатів при дослідженні даної проблеми досяг Н. В. Юшманов, який, як зазначила А. Г. Белова, серед усіх дослідників розглянув проблему найбільш повно і всебічно [4, 23]. Передусім Н. В. Юшманов ставив за мету довести архаїчність двовідмінкового типу відмінювання, і це йому вдалося. Саму ж проблему він звів до двох ключових питань: існування в архаїчному стані мови системи іменних класів та становлення граматичної категорії означеності-неозначеності, що й визначило майбутні тенденції у дослідженні категорії імен, які не допускають нунації. Н. В. Юшманов помітив, що значна кількість імен, які не допускають нунації, містить морфем, що, безсумнівно, колись були показниками граматичної категорії іменних класів. Науковець виділяє чотири морфем ان , ى , اء , ة як класові показники. Справді, всі імена арабської мови, в тому числі й моделі ламаної множини, які містять суфікси (некореневі) ى та اء , не приймають нунації. Що стосується морфем ان та ة , то у власних іменах вони завжди передбачають неприйняття танвіна, проте ситуація із загальними іменами дещо інакша: імена з ة приймають нунацію, а імена з ان поділяються на такі, що приймають нунацію, та такі, що з нею не вживаються, зокрема моделі ламаної множини, що мають ці суфікси, завжди приймають нунацію. Щодо цього вчений стверджує, що «класові показники у своєму тодішньому значенні не допускали неозначеного члена, оскільки самі по собі були певним чином членами» [5, 262]. Напевно, Н. В. Юшманов має на увазі, що класові показники від початку несли не лише інформацію про належність до певного класу, а й також про стан означеності. Щодо власне моделей ламаної множини, дослідник лише робить припущення, що ці моделі могли мати значення «множини від множини», тобто «абсолютної множини» предметів. Тоді «зміст сприяв би неприйняттю неозначеного члена, оскільки «все» може бути рівноцінним власному імені» [5, 264]. Вочевидь, науковець під визначеннями «множина від множини» та «абсолютна множина» має на увазі збірне ім'я. Дані твердження дослідника не можуть служити поясненням неприйняттю нунації моделями ламаної множини, оскільки більшість збірних імен арабської мови приймають нунацію і напевно чи інші моделі не прийняли нунацію саме як неозначений член через свою означеність, адже нунація від часу її появи змінювала свої функції, зокрема перед вираженням неозначеності нунація, як

відомо, навпаки позначала означеність [2, 38—39]. До того ж, значення збірного імені серед більшості моделей ламаної множини, що не приймають нунацію, не спостерігається. Виходячи з цього положення, стає незрозумілою функція нунації в моделях ламаної множини; якщо сприймати нунацію як показник неозначеного стану, то виникає питання: чому моделі ламаної множини розподілились на означені за змістом та неозначені?

Відомо, що ламана множина — це спосіб утворення множини шляхом внутрішньої, переважно голосної флексії. В арабській мові для вираження множини одночасно з внутрішньою флексією у низці випадків використовується й зовнішня афіксація. З усіх семітських мов використання ламаної множини найбільш характерне для арабської мови. Щодо афразійських та навіть загальносемітських моделей ламаної множини, то їх встановлення вважається неможливим. Очевидно, вони утворювались за подібних причин, але в різних мовах по-різному і в різний, але завжди відносно пізній час [2, 38]. Це дозволяє нам вивчати моделі ламаної множини арабської мови, не звертаючись до загальносемітського лексичного фонду.

Отже, моделі арабської ламаної множини поділяються на такі, що приймають нунацію, та такі, що взагалі її не допускають. Також серед моделей ламаної множини, так само, як і серед інших груп імен, є моделі, які повністю співпадають за складом словотворчих формантів, проте в одних випадках є такими, що приєднують нунацію, в інших — що з нею не вживаються. Тому наразі поділ моделей за типом відмінювання на дві групи видається несистематичним. Це можна пов'язати з тим, що функції нунації від часу її появи змінювались, і на певному етапі розвитку мови вона почала вживатися в іменах, які від початку могли її не приймати, також у результаті дослідження може виявитися, що певні імена, які не допускають нунації, початково могли її приймати.

Відомо, що зараз між моделлю однини та моделлю її ламаної множини майже не спостерігається закономірної кореляції. Відстежити синхронний стан семантико-граматичних зв'язків для кожної моделі практично неможливо, адже домінуючі семантичні детермінанти з часом змінювались. Але «якщо припустити, що та чи інша модель виникла за умов широкого вживання класів субстантивів ще до того, як вони були перегруповані на активні та інактивні іменні класи, можна зробити певні висновки щодо особливостей функціонування конкретної моделі словотворення» [3, 154].

У своєму дослідженні Б. М. Гранде констатує наявність в архаїчному стані мови розгалуженої системи іменних класів, яка згодом спростилася стягненням усієї множини класів у два великі, що потім визначилися як чоловічий і жіночий рід. Моделі ламаної множини віднесли до другого класу (жіночий рід) [1, 267]. Проте, частина з них приймає нунацію, інша — її не допускає. Чому ці моделі піддалися такому розподілу, не зрозуміло. Та моделі ламаної множини дуже різняться за складом словотворчих формантів, що може свідчити про те, що до стягнення в один клас вони належали до різних класів. Зокрема, можливі морфологічні класові показники містить, щонайменше, третина з них. Приналежність моделей ламаної множини, що не містять морфологічних класових показників, до певного класу (чи кількох класів) є безсумнівною, якщо зважати на те, що початково віднесення до того чи іншого класу визначалося семантикою імені (змістом), яка зумовлювала його форму та вживання (період становлення способів словотвору), а вже потім класи ідентифікувалися за певними показниками (формою), що визначали особливості вживання імені (період втрати спільної семантики для груп імен в межах певних класів).

З огляду на склад словотворчих формантів моделей ламаної множини, що не приймають нунацію, ми поділили ці моделі на такі групи:

1. فَعَالًا تا فَعَالِي , فَعْلِي , أفعلاء , فَعْلَاء ;
2. فَعَائِل , فَوَاعِل , فَوَاعِل , مَفَاعِل , مَفَاعِل , مَفَاعِل , مَفَاعِل , مَفَاعِل , مَفَاعِل ;
3. فَعَالٍ , فَعَالِي ;
3. فُعَل .

Окремого дослідження потребують моделі فَعَالٍ та فَوَاعٍ , танвін (нунація) яких є танвіном усічення, а не танвіном неозначеного стану. Результат засвідчить приналежність їх до імен, які початково або приймали танвін, або його не приймали. Якщо ж ці моделі будуть віднесені до других, то вони становитимуть четверту групу нашої класифікації.

Як бачимо, до першої групи належать імена з некореневими закінченнями اء , ى та ا . Характерним для моделей з формантом اء є утворення множини від імен, що позначають осіб чоловічої статі у непасивному значенні. За моделлю فَعَالٍ утворюється множина від імен моделей فاعلٍ та فاعِل , наприклад, وَزِيرٌ «міністр» — وَزَرَاءٌ ; حَلِيمٌ «лагідний» — حُلَمَاءٌ ; شَاعِرٌ «поет» — شُعْرَاءٌ ; за моделлю أفعلاء утворюється множина від імен лише моделі فَعَالٍ , наприклад, ثَرِيٌّ «багатий» — أَثْرِيَاءٌ ; صَدِيقٌ «друг» — أَصْدِقَاءٌ .

Для моделі فَعْلِي характерним є утворення множини від імен, що також позначають осіб чоловічої статі, але в пасивному значенні, наприклад,

«вбитий» قَتِيلٌ від قَتَلَ «поранений», جَرِيحٌ від جَرَحَ «покритий коростю», هَالِكٌ від هَالَكَ «гинучий».

За моделлю فَعَالٍ утворюється множина від імен, що позначають осіб чоловічої статі моделі فَعْلَانٌ (فَعْلَانٌ), наприклад, ضَعْفَانٌ від ضَعْفَانٍ «слабкий, хворий» (пор. ضَعِيفٌ «слабкий» — ضِعَاعَاتٌ вживається для позначення як осіб, так і не осіб); كَسَالٌ (разом із كَسَالِي) від كَسَالٍ «лінивий»; але також від імен жіночого роду (не обов'язково жіночої статі) з неко-рневим закінченням فَعَالَةٌ лише за однією моделлю فَعْلَاءٌ, проте не від прикметників кольорів і тілесних вад, наприклад, ضَحَارِيٌّ (разом із ضَحَارٍ) від ضَحَارٍ «пустеля», غَدَارِيٌّ (разом із غَدَارٍ) від غَدَارٍ «незаймана», «щотлива»; від моделей فُعْلَى, فُعْلَى, فُعْلَى, наприклад, فُتَاوِيٌّ (разом із فُتَاوٍ) від فُتَاوٍ «фетва (рішення муфтія)», حُبَالِيٌّ від حُبَالٍ «вагітна», ذَفَارِيٌّ (разом із ذَفَارٍ) від ذَفَارٍ «бугор черепа за вухом», وَحَامِيٌّ (разом із وَحَامَةٍ) від وَحَامٍ «примхлива».

За моделлю فَعَالَا утворюється множина імен недостатніх коренів із закінченням жіночого роду فَعَالَاةٌ, наприклад خُفَايَا від خُفَايَا «таємниця», زَاوِيَا від زَاوِيَا «куток», رَعِيَّةٌ від رَعِيَّةٌ «табун».

Як бачимо, усі моделі першої групи мають конкретне семантичне навантаження та є однозначними, тобто не вживаються у словотворі імен в однині, що дозволяє співвідносити кожен модель з іменним класом. Вирішення потребує наступне питання: чи можна зводити ці моделі до одного класу?

Моделі другої групи об'єднує те, що всі вони складаються з чотирьох приголосних та мають однакову оголоску 1a2ā3i(ī)4u. Усі імена однини, які утворюють множину за цими моделями, у своєму складі не містять довготи після другого приголосного (як бачимо, у множині така довгота з'являється). Якщо ж у моделі однини перед останнім приголосним наявна довгота, то вона з'являється і в множині. За словотворчими формантами (принаймні за оголоскою — носієм граматичного значення) моделі збігаються, проте визначити спільну семантику слід після окремого огляду кожної з них, оскільки, ми припускаємо, що серед цих моделей є початкові типи та похідні, зведення яких до спільної семантики може дати хибні результати. Так, одна й та сама модель أَفَاعِلٌ позначає звичайну множину від імен одиниці певних моделей, а для інших — утворює множину від множини. Наприклад, маємо множину أَزْهَارٍ від збірного імені زَهْرٌ «квіти» та множину زَهْرَاتٍ від імені одиниці زَهْرَةٌ «квітка». Але від імені одиниці маємо ще одну множину أَزْهَرٌ, а від множини збірного імені (не від самого збірного імені) маємо множину أَزْهِيرٌ. Оскільки випадки утворення множини за моделлю أَفَاعِلٌ від імені одиниці шляхом додання до основи імені збірного закінчення ة є

поодинокими, а множина від множини збірного імені за моделлю *أفَاعِيلُ* зустрічається часто, то даний випадок свідчить про похідний характер моделі *أزَاهِيرُ* від *أزَاهِرُ*. І вже визначаючи спільну семантику для імен моделі *أفَاعِيلُ*, ми не зважатимемо на цей випадок.

Зокрема, про давній характер моделі *أفَاعِيلُ* свідчить префікс *ia-*, що на сучасному етапі розвитку арабської мови не є продуктивним в іменному словотворі. Про архаїчність цієї моделі свідчить також і те, що іменний префікс *ia-* є продуктивним в інших семітських мовах. В арабській мові маємо лише дуже незначну кількість імен з цим префіксом, серед яких архаїзми, які навряд чи зазнавали семантичних змін. Саме такі моделі можуть відкрити для нас спільну семантику для цілої групи. Але вже зараз зрозуміло, що всі моделі другої групи будуть віднесені до одного класу з огляду на те, що вони мають однакову оголоску, не допускають *нунації* та не є двоякими, тобто вживаються тільки у словотворі імен у множині.

До третьої групи ми віднесли модель *فَعَلٌ*, оскільки, порівняно з моделями інших груп, вона не містить формантів, які могли б виявитися показниками іменних класів, та має основу, не поширену довгими голосними. Дослідження цієї моделі ускладнюється тим, що вона, поперше, є двоякою, тобто зустрічається серед імен як в множині, так і в однині; по-друге, в одних випадках вона не приймає *нунацію*, в інших — приймає. Так, в якості множини ця модель приймає *нунацію* за умови, якщо утворюється від імені із закінченням *ة*, яке в своєму складі не містить довгих приголосних. Таке ім'я повторює основу імені збірного (якщо таке *ة*), але з доданням *ة*, тобто є іменем однинності. Також за цією моделлю досить часто утворюється множина від елативу жіночого роду однини, разом із тим в одних випадках модель приймає *нунацію*, в інших — не приймає. Але серед архаїзмів знаходимо відчутне домінування типу без *нунації*, що може свідчити про випадковість *нунації* в формі множини від елативу. Таким чином, ми маємо дві окремі групи імен цієї моделі: множина від імені однинності, що приймає *нунацію*, та множина від елативу жіночого роду, що *нунації* не допускає, і такий розподіл поки що залишається незрозумілим.

Нам видається ймовірним те, що на останній стадії розвитку граматичної категорії іменних класів, що була перехідною до стадії становлення граматичної категорії роду, спільна семантика для груп імен в межах певних класів вже не була явною, а класи ідентифікувалися за певними показниками (формою), що визначали вживання окремого імені. Таким чином, нові імена, що поповнювали лексичний фонд араб-

ської мови на цій стадії, утворювалися за певними моделями (що отожднювалися з певними іменними класами), і, ймовірно, отримували форму множини подібно до імен того класу, до якого вони належали за формою. Так, нові імена могли й не відноситися семантично до того класу, за моделлю якого були утворені. Тому найголовніше завдання — встановлення спільної семантики для моделей ламаної множини, які об'єднують відсутність нунації в неозначеному стані, видається дуже складним, потребує дослідження окремо кожної моделі та виявлення початкових та похідних типів. Отже, на даному етапі дослідження значення та функцій нунації, що в архаїчному стані мови зумовили виокремлення групи імен, які з нею не вживалися, нам видається доцільним реконструювання іменних класів, до яких належать моделі ламаної множини. Ми розглянули форманти моделей ламаної множини, що не приймають нунацію, та дійшли висновку, що їх вживання в якості форм множини має послідовний характер, окреслили наявність спільної семантики для імен кожної окремої моделі, що дало змогу співвідносити їх з певними іменними класами.

Якщо в подальших дослідженнях виявиться, що нунацію не приймали імена, які відносилися до певних іменних класів, і ці класи не містили імен з нунацією, то постане можливість припустити, що вона обслуговувала передусім граматичну категорію класу, а до категорії означеності-неозначеності в певний період розвитку арабської мови мала опосередковане відношення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гранде Б. М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. — М., 1972.
2. Дьяконов И. М. Афразийские языки // Языки Азии и Африки. Семитские языки. — М., 1991. — Т. 4. — Кн. 1.
3. Хамрай О. О. До можливості співвіднесення моделей арабської ламаної множини з іменними класами // Східний світ. — 2004. — № 1.
4. Юшманов Н. В. Избранные труды: Работы по общей фонетике, семитологии и арабской классической морфологии / Сост., предисл., прим. А. Г. Беловой. — М., 1998.
5. Юшманов Н. В. Избранные труды по общей фонетике, семитологии и арабской классической морфологии. — М., 1998.